

dar a căror listă include și patru texte inedite — conferințe și lecții inaugurale — cărora li se adaugă, cu titlu de introducere din partea autorului, paginile intitulate *Zur Methodik und Terminologie in meiner Geschichtsbetrachtung*. Cum era de așteptat, cele mai multe capitole privesc istoria greacă și, din vastul cîmp al acesteia, cele două perioade cărora de-a lungul întregii sale cariere autorul le-a consacrat o atenție deosebită: perioadele arhaică și elenistică (mai bine zis epoca lui Alexandru). Acestor două aspecte majore se adaugă și unele scrieri ocazionale despre personaje și evenimente din secolele V—IV î.e.n., precum și două contribuții privind istoria romană: *Die römisch-punischen Verträge* (1930) și *Die gallische Katastrophe* (1929).

Ca să revenim însă la preocupările statornice ale învățatului austriac, mi se pare util să semnalăm reluarea în volum a cîtorva studii de o însemnătate deosebită, ca sinteza *Der Werdegang der griechischen Polis* (publicată în *Diogenes*, I, 1954), lunga și substanțiala recenzie a cărții lui Filippo Cassola, *La Ionia nel mondo miceneo* (apărută întâi în *Gnomon*, 1960), intervenția în prelungita discuție în jurul autenticității decretului din Troizen: *Die Themistokles—Stele und ihre Bedeutung für die Vorgeschichte der Schlacht von Salamis* (ÖJh., 46, 1961/3), două prețioase contribuții la mai buna cunoaștere a tragediografilor Sofocle și Euripide (*Sophocles und die perikleische Politik*, Wiener Studien, 79, 1960 și *Die Familie des Euripides*, „Antidosis für Walter Kraus”, 1972), în sfîrșit, fina analiză de texte din eseu *Das Perikles-Bild bei Thukydides* (Festschrift Stier — Antike und Universalgeschichte, 1972).

În legătură cu personalitatea și vremea lui Alexandru sînt de semnalat studiile: *Alexander und die Gangesländer* (Festschrift Jax,

1955); *Die letzten Pläne Alexanders* (ÖJh., 41, 1954) și *Das Ende des makedonischen Königshauses* (Klio, 16, 1920).

În sfîrșit, nu poate fi trecut cu vederea interesul unor expuneri de caracter general, prezentate în împrejurări mai mult sau mai puțin solemne, în legătură cu probleme de o deosebită semnificație pentru istoria antică îndeobște. Din această categorie de texte sînt de amintit (pe lîngă eseu despre evoluția statului-cetate grec, menționat înainte) conferințele: *Die grossen Zeitwenden am Beginn und am Ende des Altertums* (text inedit), *Sparta und Athen nach den Perserschlachten* (text inedit), *Die griechische Polis zur Zeit der frühen Klassik* (Acta Acad. Hung. 15, 1967), *Vornehmheit und Geschäft im klassischen Altertum* (text inedit), *Vom Werden des Abendlandes* (Festrede zum Wiener Universitätsjubiläum, 1965), în sfîrșit: *Die schöpferische Persönlichkeit bei den Hellenen* (Almanach Akademie Wien, 1963).

Culegerea se încheie nu numai cu o bibliografie completă a scrierilor lui Fritz Schachermeyr pînă în 1973, întocmită de Gerhard Dohesch, dar și cu cîteva pagini de *Nachträge und Berichtigungen* ale autorului cu privire la fiecare din studiile adunate în volum, de un deosebit interes, în măsura în care precizează poziția actuală a învățatului față de lucrările reeditate (unele foarte vechi, ca articolul *Das Ende des makedonischen Königshauses*, cel dintîi dintre multe publicate de Schachermeyr de-a lungul unei cariere științifice de o rară rodnicie).

În ansamblu, o culegere de o bogăție neobișnuită, prețioasă pentru istoricii lumii vechi îndeobște, dar mai ales pentru cei ai Greciei, din epoca arhaică pînă la cucerirea romană.

D. M. Pippidi

HORST WOLFGANG BÖHME, *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts, zwischen unterer Elbe und Loire*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, 19, 1974, 384 p., 147 pl., 19 hărți.

Deslușirea fenomenelor cultural-istorice și etnice ale antichității tirzii din regiunile de graniță ale Imperiului roman a fost și este una din preocupările majore ale specialiștilor, fie ei istorici sau arheologi. În acest efort permanent, ilustrat de contribuțiile însemnate ale unor istorici ca Andreas Alföldi, Ladislav Várady sau arheologi ca Joachim Werner sau Kurt Böhner¹, pentru a aminti

numai cîteva din cele mai merituose exemple, cartea lui H. W. Böhme este un nou punct de reper.

1926; L. Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens*, Budapesta, 1969; J. Werner, *Archaeologia Geographica*, 1, 1950, p. 23—32, reeditare în F. Petri, *Siedlung, Sprache und Bevölkerungsstruktur in Frankreich* (Wege der Forschung, 49, 1973), p. 285—325; K. Böhner, *Zur historischen Interpretation der sogenannten Laetengräber*, Jahrb. RGZM., 10, 1963, p. 139—167.

¹ A. Alföldi, *Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien*, Berlin-Leipzig, 1924—

Zona de investigație cuprinde o fișe de pământ mărginită la nord de Marea Nordului, de cursul inferior al Elbei la est, de Loira la vest și de masivul european central la sud. Această vastă arie geografică este împărțită de Rin — granița imperiului în antichitatea tirzie — în două subzonc.

Alegerea acestei zone de lucru largi va avea o importanță decisivă în elucidarea problemelor legate de orizontul de necropole, care apare în Galia de nord și Belgica, odată cu a doua jumătate a secolului al IV-lea, și a cărui descifrare culturală, istorică și etnică reprezintă de fapt problema centrală a lucrării.

Abordând astfel în mod necesar un avantaj larg de probleme, pe care încearcă să le deslușească cu ajutorul unei metodologii moderne, autorul reușește să ne ofere o imagine, din punctul de vedere al materialului arheologic, pe care „numai descoperiri sau cercetări noi de teren o vor putea modifica” pentru a cita cuvintele lui J. Werner, editorul lucrării.

Lucrarea, apărută în două volume (text și planșe), este alcătuită în cadrul a patru mari capitole: 1. Materialul arheologic. 2. Cronologie și istorie etnică. 3. Catalogul descoperirilor. 4. Liste de descoperiri și ale principalelor lucrări citate.

Fără să insistăm asupra ultimelor două capitole ne mulțumim numai să subliniem încă o dată necesitatea deosebită a catalogului descoperirilor, a listelor de descoperiri și a modului de ilustrare pe complexe care, sînt de o însemnătate capitală.

Materialul arheologic (p. 7—155) reprezintă cel mai larg capitol al lucrării. Antichitățile analizate sînt prezentate grupate pe categorii specifice: antichități caracteristice mormintelor de femei, antichități caracteristice mormintelor de bărbați și antichități ce apar în ambele grupuri de morminte. În cadrul fiecărei categorii se insistă mai ales asupra antichităților mai importante: garnituri de centură și arme în mormintele de bărbați, fibule în mormintele de femei. Se stabilesc apoi, plecînd de la criteriul tipologice, serii tipologice, care sînt ancorate în timp cu ajutorul descoperirilor date prin monede. Pe baza acestor serii tipologice se alcătuiește tabloul relațiilor combinatorice al tuturor seriilor, ce permite încadrarea cronologică și a acelor serii ce nu sînt date prin monede. Rezultatul acestui efort se concretizează pentru fibule în trei grupuri cronologice (fig. 10). Din păcate la antichitățile provenite din mormintele de femei, tabloul relațiilor combinatorice, din care rezultă cronologia acestor obiecte, a fost făcut numai pentru o singură, este adevărat cea mai importantă piesă de inventar: fibula. Ar fi fost foarte sugestivă încercarea alcătuirii

sistemului combinatoric al tuturor pieselor de inventar. S-ar fi putut astfel ajunge la încheieri interesante asupra evoluției acestor piese.

Tabelul sintetic de la fig. 51—52 încearcă să pună în concordanță diferitele categorii de obiecte în cadrul intervalelor cronologice stabilite: 1. —330—400; 2. —380—420; 3. —400—450, sfîrșitul secolului al V-lea.

Sistemul de prezentare folosit exclude însă conturarea perioadelor de interferență și ne împiedică să avem o imagine limpede a evoluției întregului repertoriu tipologic.

Desigur aceste observații metodologice nu știrbesc cu nimic valoarea deosebită a investigației, ale cărei rezultate sînt, după cum se va arăta mai departe, deosebit de valoroase. Pe de altă parte alcătuirea unor sisteme combinatorice ale tuturor pieselor pe o arie așa de vastă întîmpină dificultăți serioase și poate să nu ducă în anumite cazuri la rezultate îmbucurătoare.

În partea de valorificare a materialului arheologic, un prim capitol este reprezentat de considerentele pe marginea portului și a armamentului (p. 158—166). O sintetizare a acestei investigații este ilustrată de tabelul de la fig. 53 unde sînt prezentate schematic principalele elemente ale portului feminin din regiunea de lucru. Ar fi fost foarte interesant dacă, pe baza elementelor de port existente, s-ar fi încercat alcătuirea unor tablouri combinatorice ale elementelor de port. Fără să avem certitudinea că rezultatele ar fi fost pozitive, se poate totuși preconiza că în felul acesta s-ar fi putut ajunge la depistarea unor anumite reguli de port specifice, cu o anumită grupare geografică, valabile atît pentru mormintele de bărbați cit și pentru cele de femei.

În legătură cu depunerea armelor în morminte, comparația statistică cu mormintele din dreapta (Barbaricum) și din stînga (Imperiul Rinului, permite formularea unor încheieri interesante. Pe baza acestei comparații statistice se demonstrează că obiceiul de a depune armele în morminte este mult mai răspîndit, la această vreme, în stînga Rinului (Imperiul) decît în dreapta lui. Împrejurarea se explică, după opinia autorului cu care sîntem perfect de acord, prin dezvoltarea acestui obicei de către germanii noi veniți în imperiu care găseau astfel o modalitate să-și manifeste și pe acest plan, „Räzbolnicia” (Kriegertum) și statutul lor juridic deosebit de cel al restului populației. De la acești germanici obiceiul se va răspîndi și în dreapta Rinului devenind un element caracteristic al epocii merovingiene.

Concluziile la care ajunge la acest punct al investigației sale permit autorului să abordeze un număr de probleme mai generale cum sînt

cele legate de tipul sau structura necropolelor, și pe această bază a problemelor de structură etnică în Galia de nord și Belgica (p. 166—187).

În acest context una dintre cele mai dificile probleme este desigur aceea a depistării populației autohtone galo-romane. Atribuirea mormintelor cu arme sau cele cu fibule populației de origine germanică este un fapt acceptat de cercetarea arheologică actuală. Problema se pune pentru mormintele fără arme, dar care conțin obiecte de inventar de factură romană (ceramică, sticlărie, piepteni etc.). Poate lipsa armelor și a fibulelor din aceste morminte să reprezinte un criteriu de atribuire etnică *ex silentio*? Cu alte cuvinte, produsele de factură romană pot fi considerate elemente definitorii în atribuirea etnică sau poate prezența acestor produse să demonstreze un fenomen de aculturalizare a populațiilor noi venite, așa cum înclină să creadă autorul?

Răspunsul la aceste întrebări este greu de dat. Problema identificării etnice pe cale arheologică devine în aceste condiții extrem de dificilă. Desigur un fenomen de aculturalizare nu este exclus. Însă ni se pare mai logic ca aceste morminte să fie atribuite populației autohtone galo-romane căci astfel cum se explică în aceeași necropolă prezența acestor obiecte în morminte care nu au piese de factură germanică în timp ce alături există morminte cu asemenea piese, *nota bene* toate din aceeași epocă.

Conștient de aceste dificultăți autorul încearcă mai întâi să separe morminte ce pot fi atribuite cu destulă certitudine germanicilor. Din acest punct de vedere, pe lângă mormintele cu arme sau cu fibule, mormintele care conțin foarfeci, găleți de lemn, piepteni triunghiulari, catrame de fier, fusaiole, care documentează un obicei legat de depunerea ofrandelor larg răspândit în dreapta Rinului (Barbaricum), sînt atribuite tot populației germanice, dar numai atunci cînd aceste obiecte de ofrandă apar în necropole caracterizate prin morminte cu arme sau fibule. Pe de altă parte nu sînt aceste morminte o dovadă împotriva aceluia fenomen de aculturalizare sugerat de autor? Pornind de la aceste rezultate se trece apoi la analiza structurii interne a necropolelor, care după poziția lor topografică sînt împărțite în necropole de așezări urbane, rurale sau militare.

Necropole ale așezărilor urbane (ex. necropole de la Vermand, anticul *Civitas Vermandorum*).

Analiza internă a necropolei demonstrează că mormintele sînt sigur germanice, adică cele cu arme sau fibule, răspîndite pe toată suprafața necropolei reprezintă 20% din populația

necropolei. Asupra celorlalți 80% autorul nu insistă în mod deosebit. Însă dacă ținem seama că un număr de morminte sînt orientate est-vest, că în partea de răsărit au apărut mai ales morminte fără inventar, din care cauză săpăturile au fost *întrerupte* în acest sector, că există morminte, dintre care două bogate, dar care *nu conțin* antichități germanice, atunci existența populației autohtone galo-romane trebuie să fie luată în considerare.

Desigur un răspuns *pro* sau *contra* va putea fi dat numai de o analiză minuțioasă a acestor categorii de necropole, care să țină seama pe lângă tipologie și de caracteristicile obiceiurilor de înmormintare (Bestattungssitten) sau de cele legate de depunerea ofrandelor în morminte (Beigabsitten) și implicit de regulile de port (Trachtsitten).

Necropole ale așezărilor rurale (ex. necropole de Abbeville-Homblières lângă Saint Quentin, dép. Aisne; Vert-la-Gravelle, Cortrat, dép. Loiret etc.). O structură internă deosebită o oglindește necropola de la Abbeville. Spre deosebire de procentul mare de morminte cu arme, lipsesc mormintele cu fibule cu toate că există morminte bogate de femei.

Pe de altă parte mormintele definite ca sigur germanice sînt în vădită minoritate față de celelalte morminte asupra cărora autorul nu se pronunță în mod hotărît (fig. 63). Sînt greu de atribuit toate celelalte morminte populației romanice. Pot fi luate în considerare și anumite reguli de port intergermanice deosebite sau poate chiar și un fenomen de aculturalizare, cum înclină să creadă autorul.

În alte necropole, ex. Vert-la-Gravelle, procentajul este invers: față de un număr redus de morminte de luptători există un număr mare de morminte de femei.

Fără să mai amintim și alte cazuri mai mult sau mai puțin specifice, trebuie arătat că în *toate aceste necropole*, pe lângă morminte sărace sau bogate — indicii ale unor diferențieri sociale intergermanice — se detașează un grup de morminte a căror trăsătură comună este lipsa obiceiului depunerii ofrandelor. Aceste morminte autorul este înclinat să le atribuie populației romanice.

Pe lângă acestea mai există și grupul de morminte care nu conțin obiecte de factură germanică dar în care apare obiceiul depunerii ofrandelor în morminte. Rămîne o sarcină a cercetării viitoare de a se pronunța în ceea ce privește atribuirea lor romanicilor sau germanicilor, deși autorul înclină să le atribuie ultimei categorii etnice, din motive schițate de noi mai sus.

Necropolele din preajma așezărilor militare (ex. grupa Furfooz din Ardenii belgiene)

sînt caracterizate mai ales printr-un procent mare de morminte de luptători.

Toate necropolele amintite își încetează evoluția în jurul anului 400 sau în decursul primei jumătăți a secolului al V-lea. Există însă un grup de necropole care sînt folosite pînă în secolele V—VI (ex. Samson lingă Namur, Caranda lingă Cierges, dép. Aisne, Fel. dép. Orne, Maule dép. Yvelines, Rhenen în Olanda).

Dacă problema identificării în fazele timpurii ale necropolelor a faciesului germanic poate fi considerată ca satisfăcător rezolvată, problema identificării etnice a populației romanice sîcilită, în stadiul actual al cercetării arheologice, noi și minuțioase investiții.

Oricum ar fi, aceste necropole care se întind pe o perioadă de cîteva secole, perioadă în care ia naștere, din punct de vedere funerar așa-numita civilizație a mormintelor în siruri, oglindesc poate cel mai bine elementele a căror evoluție va duce la cristalizarea acestui cerc cultural, a cărui componentă etnică, pe lingă cea germanică, este cea romanică deocamdată nu suficient de clar conturată.

Ultima categorie de descoperiri este reprezentată de mormintele individuale, morminte bogate cu arme care se grupează mai ales în regiunea cuprinsă de Loira, Somme și Maase.

Capitolul care urmează se referă la interpretarea hărților de descoperiri. Logic ar fi fost ca acest capitol, care reprezintă unul din temeiurile de bază în atribuirea orizontului de descoperiri funerare analizat germanicilor, să fi fost așezat înaintea capitolului în care se face analiza structurală a necropolelor.

În acest capitol, pe baza analizei răspîndirii tuturor categoriilor de descoperiri sau a elementelor pe port, se aduc dovezi concludente în ceea ce privește relațiile foarte strînse cu spațiul din dreapta Rinului pînă la Elba și implicit argumente convingătoare în atribuirea mormintelor cu arme (bărbați) sau cele cu fibule (femei) unor grupuri de germanici așezați în imperiu, al căror statut juridic va fi discutat apoi în capitolul final al lucrării unde se face în mod succint concordanța dintre izvoarele scrise și rezultatele cercetării arheologice.

Problema statutului juridic a celor înmormîntați în aceste necropole a fost soluționată de cercetarea din trecut în principal în trei feluri. Astfel după ipoteza J. Werner²,

aceste morminte trebuie atribuite unui grup de populație de origine germanică, care apare în izvoare sub numele de *laeti*. K. Böhner³ pe de altă parte, vede în aceste morminte dovezi materiale ale unor germanici așezați cu statut de federați în imperiu începînd cu Iulian și Valentinian I, perioadă corespunzătoare apariției orizontului de necropole. Arheologi belgieni⁴ în principal consideră că mormintele aparțin unei pături suprapuse din punct de vedere social, formată din galo-romani și germanici, fără să se poată face o delimitare a componentei germanice. Studiul lui H. W. Böhme reușește însă în mod convingător să definească această componentă germanică. În același timp, după o nouă verificare a informației scrise, autorul ajunge la concluzia că aceste necropole trebuie atribuite unor federați așezați în imperiu în a doua jumătate a secolului al IV-lea.

În favoarea ipotezei sale H. W. Böhme aduce o serie de argumente sugestive dintre care ne mulțumim a aminti numai pe cele mai importante: 1. Strînsoare înrudire tipologică a pieselor de inventar, în special a fibulelor, din stînga și dreapta Rinului. 2. Strînsoare înrudire a regulilor de port din ambele zone geografice. 3. Poziția socială înaltă a celor înmormîntați, oglindită mai ales în garniturile de centură sau fibule cu butoni în formă de ceapă, ceea ce contravine cu tot ce se știe despre *laeti*, populație mai degrabă de origine modestă. 4. Prezența populației romanice subliniată, poate și din cauza stadiului cercetării, nu totdeauna cu destulă hotărîre de autor, exclude pe *laeti*. După cum reiese din informația scrisă, *laetilor* li se acordau teritorii întinse, *terrae laetice*, care erau separate de teritoriile locuite de populația romanică. În plus a existat din partea autorității imperiale o întreagă politică de izolare etnică, socială și geografică a acestei categorii etnice străine.

Fără a mai insista și asupra altor probleme interesante pe care le ridică cercetarea lui H. W. Böhme, încheiem această prezentare cu sublinierea contribuțiilor hotărîtoare aduse la soluționarea dificilelor probleme etnice și sociale ale imperiului tîrziu în apusul Europei.

Radu Harhoiu

³ K. Böhner, *op. cit.*, p. 139 și urm.

⁴ J. Dohndt, S. J. de Laet, P. Hombert, *L'Antiquité Classique*, 17, 1948, p. 133 și urm.

² J. Werner, *op. cit.*, p. 23 și urm.